

ERZURUM'UN SEMBOLÜ İKİ MEDRESE:
ÇİFTE MİNARELİ/HATUNİYE VE YAKUTİYE
MEDRESELERİ

DOUBLE MINARET/HATUNİYE AND YAKUTİYE MADRASAHS
AS SYMBOLS OF ERZURUM

Prof. Dr. Nermin Şaman Doğan
Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. NERMİN ŞAMAN DOĞAN | Hacettepe Üniversitesi |
nerminsd[at]312acettepe.edu.tr | ORCID: 0000-0002-9954-2429

Nilgün Şaman Doğan, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü'nde lisans derecesini almıştır. Daha sonra Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalında yüksek lisans (1985) ve doktora (1993) eğitimini tamamlamıştır. Yüksek lisans tezinde "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Örtü Sistemi", doktora tezinde "Isparta'da Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mimarisi" konularında çalışmıştır. Doktora tezi 2008 yılında Isparta Valiliği ve İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından kitap olarak yayımlanmıştır. Çalışmalarında Anadolu Selçuklu ve Beylikler Sanatı/Mimarisi ve süsleme programı üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Akademik yaşamına Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak başlamış, daha sonra aynı bölümde yardımcı doçent, doçent ve profesör olarak çalışmıştır. Bugün aynı bölümde öğretim üyesi olarak görevini sürdürmektedir. Üniversitede lisans, yüksek lisans ve doktora programlarında Anadolu Selçuklu ve Beylikler Sanatı, Mimarisi ve Anadolu'da Orta çağ Türk Sanatı sorunları konularında ders vermektedir. Bu alanda yüksek lisans ve doktora tez danışmanlığı yaparak yeni akademisyenlerin yetişmesine katkı sağlamaktadır.

Prof. Dr. NERMİN ŞAMAN DOĞAN | Hacettepe University |
nerminsd[at]hacettepe.edu.tr | ORCID: 0000-0002-9954-2429

Nermin Şaman Doğan completed her undergraduate education at Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of Art History and Archaeology. Thereafter, she finished her MA (1985) and PhD (1993) studies at Hacettepe University, Department of Art History. She studied "The Cover System in Anatolian Seljuk Architecture" in MA and "The Architecture of the Anatolian Seljuks and Principalities Period in Isparta" in PhD. Her PhD thesis was published as a book by the Isparta Governorship and the Provincial Directorate of Culture and Tourism in 2008. She focuses Anatolian Seljuks and Principalities Art/Architecture and ornamentation program in her studies. She started her academic life as a research assistant at Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of Art History and continued as assistant professor, associate professor, and full professor in the same department. Today, she holds over her duty as a lecturer in the same department. She lectures on Art and Architecture of Anatolian Seljuks and Principalities, and the problems of Medieval Turkish Art in Anatolia in undergraduate, graduate and doctorate programs at the university. In this field, she contributes to the training of new academicians by providing MA and PhD thesis supervision.

ERZURUM'UN SEMBOLÜ İKİ MEDRESE: ÇİFTE MİNARELİ/HATUNİYE VE YAKUTİYE MEDRESELERİ

Öz

Doğu Anadolu bölgesinde bir sınır kenti olan Erzurum Roma, Bizans, Gürcü, Ermeni, Saltuklu, Selçuklu, İlhanlı, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Osmanlı dönemlerinde önemli bir merkezidir. Erzurum'da Orta çağ Türk dönemi tarihi kent dokusunun oluşumu Saltuklularla başlamış, daha sonra Selçuklular ve İlhanlı dönemlerinde inşa edilen yapılarla sürdürülmüştür. Bugün kentin İç Kale, İç Kale içinde yer alan Kale Mescidi (XII. yüzyıl ortaları) ve Tepsi Minare (XII. yüzyıl ortaları) ile İç Kale'nin dışında Dış Kale'nin içinde bulunan Ulu Camii (1179), Çifte/Hatuniye (1285-1290) ve Yakutiye (1310-1311) medreseleri anıtsal yapıları oluşturmaktadır. 1243 yılında yapılan Köseadağ Savaşı'nda Selçukluların yenilgisi sonucu Anadolu'da Moğol akınlarının yaşandığı devinimli bir sürece girilmiştir. Erzurum Moğolların Anadolu seferleri sırasında 1242 yılında ilk fethettiği kent olmuştur.

Erzurum'da kent kimliğini değiştiren anıtsal yapılar İlhanlı döneminde inşa edilmiştir. Bu çalışmada Erzurum'da İlhanlılar döneminde inşa edilen Çifte/Hatuniye (1285-1290) ve Erzurum Yakutiye medreseleri (1310-1311) ele alınarak yapıların inşa edildiği kültürel ortam üzerinden okumalar yapılacaktır. İlhanlı döneminde Anadolu'da anıtsal medreselerin yapımı öncelenmiştir. Açık avlulu olan Erzurum Çifte/Hatuniye Medresesi ile kapalı avlulu olan Erzurum Yakutiye Medresesi Anadolu'da en büyük boyutlu medrese örnekleridir.

Anahtar Kelimeler

Erzurum, Saltuklu, İlhanlı, Medrese, Mimari, Değişim

DOUBLE MINARET/HATUNIYE AND YAKUTIYE MADRASAHS AS SYMBOLS OF ERZURUM

Abstract

Erzurum, a border borough in the Eastern Anatolia region, was an important center at the time of the Roman, Byzantium, Georgian, Armenian, Saltuqids, Seljuk, Ilkhanid, Aqqoyunlu, Qarakoyunlu and Ottoman eras. In Erzurum, historical urban fabric related to the Turks came into being at the time of the Saltuqids. This pattern continued by construction during the time of Seljuk and Ilkhanid periods. Today, the citadel, Kale Masjid located within the citadel (mid-12th century) and Tepsi Minaret (mid-XIIth century) along with Grand Mosque (1179), Double Minaret/Hatuniye (1285-1290) and Yakutiye Madrasahs that are located outside of the citadel and within the bailey constitute the monumental constructions of the city. Following Seljuks' defeat in the Battle of Köseadağ in 1243, in the ongoing period, the region experienced a process of Mongol invasions. Erzurum was the first city that was captured by Mongols in their incursions to Anatolia (1242).

The monumental constructions that gave the city of Erzurum its characteristics were built in the Ilkhanid Period.

In this study, these constructions will be reinterpreted in the context of their cultural medium. Double Minaret/Hatuniye (1285-1290) and Erzurum Yakutiye (1310-1311) were built during the Ilkhanid period in Erzurum. Over the course of the Ilkhanid period in Anatolia, monumental constructions like madrasahs were prioritized. Erzurum Double Minaret/Hatuniye Madrasa (1285-1290) has an open courtyard and Erzurum Yakutiye Madrasa (1310-1311) with an enclosed courtyard are examples of the biggest madrasahs in Anatolia.

Keywords

Erzurum, Saltuqids, Ilkhanid, Madrasa, Architecture, Alteration

GİRİŞ

Doğu Anadolu bölgesinde bir sınır kenti olan Erzurum Roma, Bizans, Gürcü, Ermeni, Saltuklu, Selçuklu, İlhanlı, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Osmanlı dönemlerinde önemli bir merkezdir. Bizans döneminde kentin adı Theodosiopolis'tir.¹ 1071 yılında Malazgirt Savaşı zaferinden sonra Türkmen Beyi Ebü'l-Kâsım Saltuk tarafından kurulan Saltuklu Devleti; Erzurum, İspir, Oltu, Pasinler, Tortum, Tercan, Kars, Bayburt, Şebinkarahisar ve çevresine hâkim olmuştur.² Erzurum'un içinde bulunduğu Doğu Anadolu, Türklerin Anadolu'ya ilk girdikleri ve mücadele ettikleri bir bölge olması açısından önemlidir.

İlk Türk Beyliklerinden biri olan Saltuklular Erzurum'u başkent yaparak, kısa sürede Bayburt ve Şebinkarahisar çevresine kadar topraklarını genişletmiştir. Erzurum'da Türk dönemindeki ilk imar faaliyetleri Saltuklular döneminde başlamıştır.

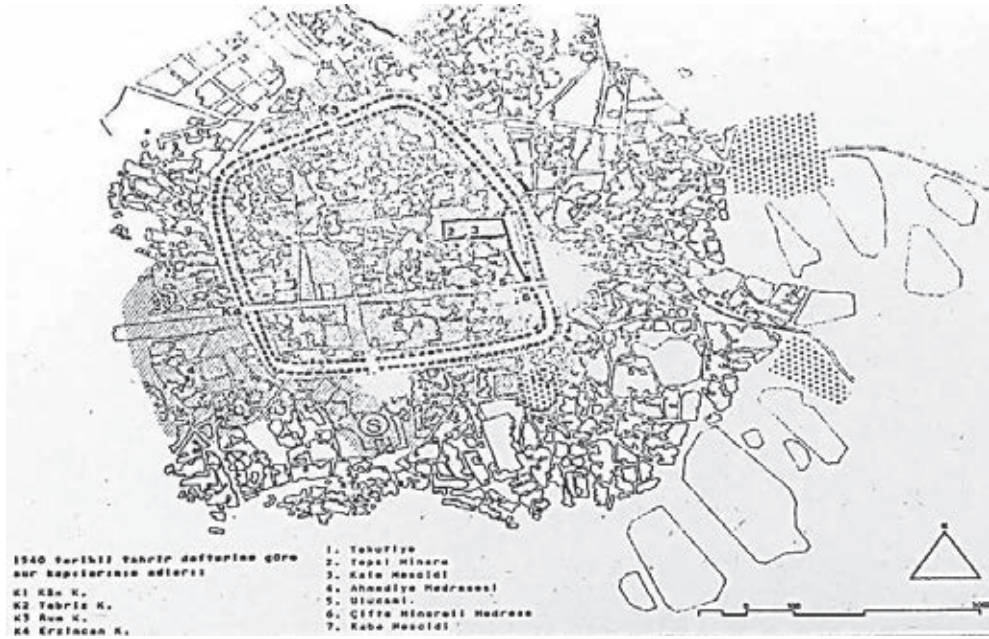
Erzurum'un tarihi kent dokusu İç ve Dış Kale içinde gelişim göstermektedir.³ Şehrin İç Kale duvarları bugün iyi durumdadır. Dış Kale duvarları ise büyük ölçüde yıkılmıştır (Levha 1). Düzgün olmayan dikdörtgen planlı surlarla çevrilen şehrin doğu-batı yönünde Tebriz ve Erzincan, kuzey- güney yönünde Rum ve Kân adı verilen ve yaklaşık yatay-

¹ Cevdet Küçük, "Erzurum", *TDV İslam Ansiklopedisi 11. cilt*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s.321.

² İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'İye Fi'l-Umuri'l-Ala'İye (Selçuk Name) I*, haz., Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s.14; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasî Tarih Alp Arslan'dan Osman Gâzi'ye (1071-1318)*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2005, s.80; Hüseyin Kayhan, "Anadolu'nun Fethinde Görev Alan Selçuklu Komutanlarından Saltuk Bey Hakkında", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3/2 (2018), s.189; Osman Gürbüz, "Saltuklular", Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2002, s.56-66.

³ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul: Ercan Matbaası, 1960, s.85-97; Hamza Gündoğdu, "Tarihi Geçmişle Erzurum Kalesi", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 3 (2018), s.177-211.

dikey eksenleri belirleyen dört kapısı bulunmaktadır.⁴ Saltuklu döneminde inşa edilen Kale Mescidi, İç Kalenin içinde güneyden sur duvarlarına bitişiktir. Tepsi Minare (bugün Saat Kulesi) İç Kale'nin güneybatı köşesinde yer alır.⁵ Saltuklular döneminde yapılan Erzurum Ulu Camii İç Kalenin dışında ve yakınında, Dış Kale surlarının içinde Tebriz Kapısı yakınlarında bulunur.⁶

Levha 1. Erzurum Şehri, plan⁷

Erzurum Kale Mescidi'nin kitabesi bulunmamaktadır. Mescidin yakınında yer alan Tepsi Minare'nin silindirik gövdesinin üst bölümündeki yatay şeritte tek satırlık kufi yazılı bir kitabede kuşağı vardır. Bu kitabede “Şemsü'l-melik ve'l-ümerâ İnanç Beygu (Yabgu) Alp Tuğrulberk Ebü'l Muzaffer Gazi bin Ebü'l-Kasım” adı okunmaktadır. Saltuklu Emiri Ebü'l- Muzaffer bin

⁴ Konyalı, Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi, s.92-93; Uğur Tanyeli, *Anadolu-Türk kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15. Yüzyıl)*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları, 1987, s.71-75 ve Harita 3.8.1-3.8.2; Gündoğdu, “Tarihi Geçmişle Erzurum Kalesi”, s.177-211.

⁵ Ali Boran, *Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescitleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001, s.16-20.

⁶ Tanyeli, *Anadolu-Türk kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci*, 71-75 ve Harita 3.8.1-3.8.2.

⁷ Tanyeli, *Anadolu-Türk kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci*.

Ebü'l-Kasım'ın adı geçmektedir. Birbiriyle bağlantılı ve eş zamanlı olduğu görülen Kale Mescit ve Tepsi Minare'nin bu kitabeden hareketle Saltuklu Emiri Ebü'l-Muzaffer (1189-1197) döneminde yapılmış olabileceği kabul edilmektedir.⁸ Tepsi minarenin tuğla örgülü silindirik gövdesi yatay bölümlere ayrılarak, bu kısımlar özgün tuğla işçiliği yansıtan süslemelere sahiptir.⁹ Erzurum Ulu Camii 1179 yılında Saltuklulardan İzzeddin Saltuk'un oğlu Melik Nâsırüddin Muhammed tarafından yaptırılmıştır.¹⁰

Saltuklu İli/Erzurum 1202 yılında Anadolu Selçuklu hükümdarı II. Rükneddin Süleyman Şah'ın (1196-1204) Doğu Anadolu seferi sırasında alınarak, Saltukluların bölgedeki hâkimiyetine son verilmiştir.¹¹ Rükneddin Süleyman Şah, kardeşi Elbistan Meliki Muğîseddin Tuğrulşâh'a Erzurum ve çevresinin yönetimini vererek, kentte yeni bir dönem başlamıştır.¹² Bizans döneminde Theodosiopolis olan kentin adı Selçuklular döneminde Erzeni-Rûm'dur.¹³

Erzurum'da Orta çağ Türk dönemi tarihi kent dokusunun oluşumu Saltuklularla başlamış, daha sonra Selçuklular ve İlhanlı dönemlerinde inşa edilen yapılarla sürdürülmüştür. Kent kimliğini değiştiren anıtsal yapılar İlhanlı döneminde inşa edilmiştir. Selçuklular ve Moğollar arasında 1243 yılında yapılan Köseadağ Savaşı'nda Selçukluların yenilgisi ile Anadolu'da Moğol akınlarının başladığı bir sürece girilmiştir. Erzurum Moğolların

⁸ Rüşan Arık, "Erzurum'da İki Cami", *Vakıflar Dergisi*, 8 (1969), s.151; Ömür Bakırer, *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı I*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, 1981, s.232; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı I-II*, İstanbul: Kervan Yayınları, 1984, s.25-26; Rahmi Hüseyin Ünal, "Erzurum", *TDV İslam Ansiklopedisi* 11. cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s.330; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Kale Mescidi", *TDV İslam Ansiklopedisi* 24. cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s.243; Abdülkerim Özyayın, "Saltuklular", *TDV İslam Ansiklopedisi* 36. cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s.55-56; Nesrin Çiçek Akçıl, "Saltuklular", *TDV İslam Ansiklopedisi* 36. cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s.56-57.

⁹ Bakırer, *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı I*, s. 232-255; Ömür Bakırer, *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı II*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, 1981, Şekil 2, 61, Resim 111, 138.

¹⁰ Arık, "Erzurum'da İki Cami", s.155; Haluk Karamağaralı, "Erzurum Ulu Câmii", *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, 3 (1981), s.150; Aslanapa, *Türk Sanatı I-II*, s.26-27; Ünal, "Erzurum", s.330; Hüseyin Yurttaş, "Erzurum Ulu Camii'ne Ait Yeni Bir Kitabe ve Yapı Hakkında Bazı Düşünceler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8/17 (2001), s. 191-207; Akçıl, "Saltuklular", s.56-57; Özyayın, "Saltuklular", s.55-56.

¹¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.275-278; Selim Kaya, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi* (1192-1211), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006, s.76-77.

¹² İbn Bibi, *Selçuk Name I*, s.91; Gürbüz, "Saltuklular", s.104; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.277; Kaya, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev*, s.76-77.

¹³ Küçük, "Erzurum", s.321.

Anadolu seferlerinde 1242 yılında fethettiği ilk kenttir.¹⁴ Bu süreçte Erzurum, Anadolu ile İlhanlı başkenti Tebriz arasında geçiş alanı olmuştur. Selçuklu başkenti Konya'dan Aksaray - Nevşehir - Kayseri - Sivas -Erzincan - Erzurum ve Van üzerinden Tebriz'e uzanan kervan yolu Erzurum üzerinden geçmektedir.

Anadolu'da Moğolların/İlhanlıların hâkimiyeti ile Selçuklu sultanları eski gücünü yitirerek, çoğunluğu vezir olan saraya bağlı yöneticiler siyasi, sosyal ve kültürel anlamda yönetime hâkim olmuştur. Bu karmaşık ve devinimli süreçte konumuz bağlamında iki bani grubu ortaya çıkmaktadır.¹⁵ Birincisi İlhanlı yöneticileri ile bağlantılı devlet adamları ya da valilerden oluşan banilerdir. İkincisi ise büyük ölçüde gücünü kaybeden Anadolu Selçuklu sultanıyla bağlantılı devlet adamları ve diğer kişilerden oluşan banilerdir.

Anadolu'da Moğol fethinden sonra ortaya çıkan yeni baniler, çoğunluğu vezir olarak görev yapan Celaleddin Karatay (ö. 1254), Sahip Ata Fahreddin Ali (ö. 1285) gibi Selçuklu sarayı, yönetimi ile bağlantılı Selçuklu devlet adamlarıdır.¹⁶ Bir başka deyişle 1243 yılı sonrasında Selçuklu sultanlarının baniliğinde yürütülen yapım faaliyetlerinin azalması ile öne çıkan vezirler gibi saraya bağlı yöneticiler öncekinden daha fazla imar faaliyetleri üstlenerek Konya, Sivas gibi kentlerin kimliğini değiştiren anıtsal yapılar inşa ettirmişlerdir.¹⁷

XIII. yüzyılın ilk yarısında şehir içlerinde cami, mescit, türbe, medrese, hamam, çeşme, köprü, şehir dışında (şehirlerarası yollar üzerinde) kervansaraylar inşa edilirken, XIII. yüzyılın ikinci yarısında özellikle Konya, Sivas, Erzurum gibi kentlerde çoğunluğu vezirlerin baniliğini üstlendiği anıtsal ölçekli üçlü medrese gruplarının inşa edilmesi dikkat

¹⁴ Küçük, "Erzurum", s.321-329; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.446-450.

¹⁵ Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*, Ankara, 1986, 41-47; Nermin Şaman Doğan, "Bezemeye bakış: Anadolu'da İlhanlı İzleri", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 20/1 (2003), s.150-166; Patricia Blessing, *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası Rum Diyarında İslami Mimari 1240-1330*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2018, s.100-101.

¹⁶ Tuncer, *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*, s.41-47; Şaman Doğan, "Bezemeye bakış: Anadolu'da İlhanlı İzleri", s.150-166.

¹⁷ Tuncer, *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*, s.6-37.

çekicidir. Aynı zamanda Kırşehir ve Tokat'ta bir medrese ile Amasya'da bir darüşşifa inşa edildiği görülür.¹⁸

Bu süreçte Konya'da Sırçalı (1242-1243), Karatay (1251) ve İnce Minareli (1264) medreseleri Sivas'ta Gök (1271), Çifte Minareli (1271) ve Buruciye (1271) medreseleri Erzurum'da Çifte Minareli/Hatuniye (1285-1295), Yakutiye (1310-1311), Ahmediye (1314) medreseleri örnek verilebilir.¹⁹

ERZURUM ÇİFTE MİNARELİ/HATUNİYE VE YAKUTİYE MEDRESELERİ

Bu çalışmada İlhanlı döneminde Erzurum'da inşa edilen üç medreseden Çifte Minareli/Hatuniye (1285-1295) ve Yakutiye (1310-1311) medreseleri ele alınarak, yapıların önemi vurgulanacaktır. Kitabesine göre Ahmed bin Ali bin Yusuf tarafından 1314 yılında inşa edilen Erzurum Ahmediye Medresesi büyük ölçüde yıkıldığı için konumuz kapsamı içinde incelenmemiştir.²⁰

Çifte Minareli/Hatuniye Medresesi sur içinde Tebriz Kapısı'nın, Yakutiye Medresesi aynı konumda Erzincan Kapısı'nın açıldığı alana inşa.²¹ Bir başka deyişle medreselerin şehrin doğu-batı yönden giriş ve çıkış kapılarının yakınına inşa edilmesi, yapıların görünür olmasını sağlamış, kullanıcı ya da izleyicinin görüş açısına dâhil edilmiştir.

Erzurum Çifte Minareli/Hatuniye Medresesi'nin inşa kitabesi ve vakfiyesi bulunmadığı için yapım tarihi ve banisi tartışmalıdır. Yapı kaynaklar ve mimari özelliklerine göre 1285-1290 yıllarına tarihlenmektedir. Birçok araştırmacı İlhanlı hükümdarı Geghatu Han'ın (1291-1295) karısı Padişah

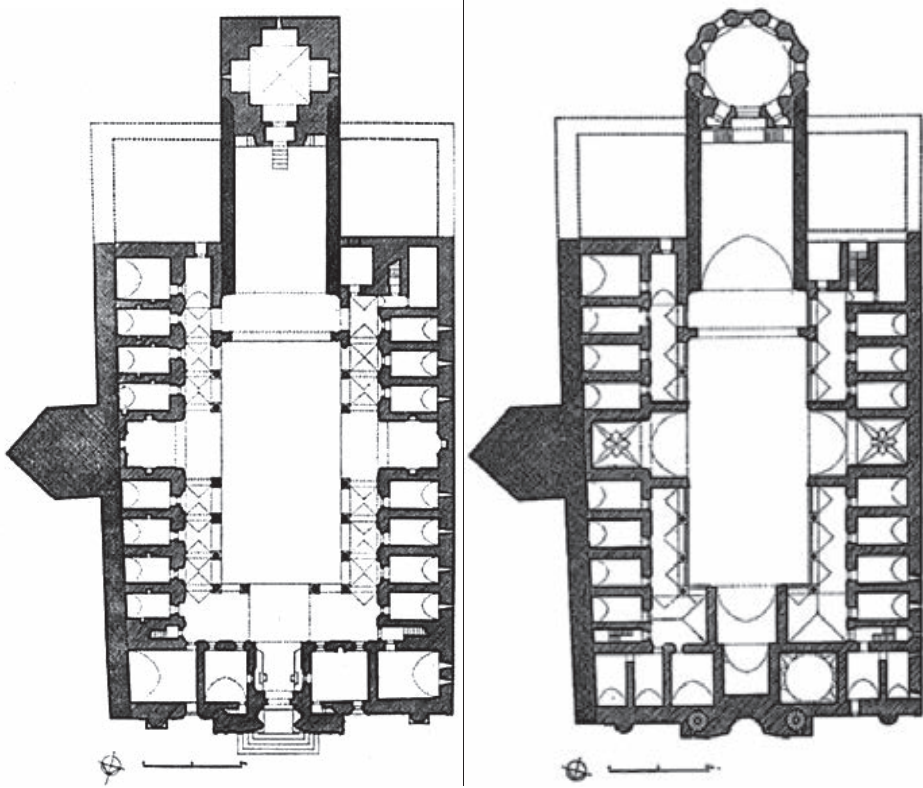
¹⁸ Tuncer, *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*, s.6-37; Şaman Doğan, "Bezemeye bakış: Anadolu'da İlhanlı İzleri", s.150-166; Blessing, *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası*, s.47-207.

¹⁹ Tuncer, *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*, s.6-37; Şaman Doğan, "Bezemeye bakış: Anadolu'da İlhanlı İzleri", s.150-166; Orhan Cezmi Tuncer, *Gök Medrese (Şahip Ata Fahreddin Ali Medresesi)*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008; Yaşar Erdemir, *Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi*, Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2015; Yaşar Erdemir, *Sırçalı Medrese Mezar Anıtları Müzesi*, Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2015; Blessing, *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası*, s.47-207.

²⁰ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, s.292-296; Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri II, Kapalı Medreseler*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1972, 54-47.

²¹ Tanyeli, *Anadolu-Türk kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci*, 71-75 ve Harita 3.8.1-3.8.2.

Hatun tarafından yaptırılmış olabileceğini ileri sürmektedir.²² Medresenin inşa tarihi ve banisi konusunu tartıştığı makalesinde Gürbüz, yapının II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in eşi Gürcü Hatun'dan doğan kızı Hundi Hatun adına üvey babası Muineddin Süleyman Pervane tarafından 1266-1277 yılları arasında yaptırılmış olabileceğini belirtmektedir.²³

Leoha 2. Erzurum Çifte/Hatuniye Medresesi, alt ve üst kat planları²⁴

²² Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, s.356-358; Aptullah Kuran, *Anadolu Medreseleri 1*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1969, s.120-124; Haluk Karamağaralı, "Erzurum'daki Hatuniye Medresesi'nin Tarihi ve Banisi Hakkında Mülâhazalar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 3 (1971), s.209-242; Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri I, Açık Medreseler*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1970, s.72-74; Rahmi Hüseyin Ünal, *Çifte Minareli Medrese (Erzurum)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, s.54-56; Abdülkadir Yuvalı, "Geyhatu Han", *TDV İslam Ansiklopedisi 14. cilt*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009: 44-45; Firdevs Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzurum", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 56/2 (2016), s.274-275.

²³ Osman Gürbüz, "Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin Yapım Tarihi ve Bânisi Hakkında Yeni Bir Yaklaşım", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 25 (2004), s.45-160.

²⁴ Kuran, *Anadolu Medreseleri 1*.

Çifte Minareli/Hatuniye Medresesi kuzey-güney yönünde düzgün olmayan dikdörtgen planlı, açık avlulu, avlusu dört yönden revaklı, dört eyvanlı ve iki katlı bir medresedir (Levha 2). Yapıda avlunun yatay ekseninde bulunan yan/doğu ve batı eyvanlara bitişik dörderden sekiz öğrenci hücresi simetrik kurgulanmıştır. Avlunun kuzey kanadında, dikey ekseninde yer alan giriş eyvanının bitişiğinde ikişerden dört oda yer alır. Giriş eyvanının batısına bitişik kare planlı ve üzeri üçgen kuşakla geçilen kubbe ile örtülü mescit, daha derin ve geniş olan ana/güney eyvanın güney cephesine dıştan bitişik kare kaideli, onikigen gövdeli ve konik külahlı iki katlı türbe bulunur.

Fotoğraf 1. Erzurum Çifte Medrese, kuzey/ön cephe

(Fotoğraf Elif Şener, 2020)

Türbenin mezar odası ve üst kat/ziyaret mekânına medresenin ana eyvanındaki merdivenlerle ulaşılan kapılardan girilmektedir. Türbenin kuzey, kuzeydoğu ve kuzeybatı cepheleri (üç cephesi) medresenin güney

cephesinin orta bölümüne, içten ana eyvanın güney duvarına bitişiktir.²⁵ Yapının kuzey/ön cephesini çifte minareli taç kapı, güney/arka cephesini medreseye bitişik kare kaideli, onikigen gövdeli ve konik külahlı çift katlı türbe vurgulamaktadır (Fotoğraf 1 ve 2). Medresede taç kapı, giriş eyvanı, avlu, ana eyvan, türbe dizilimli dikey eksen vurgusu çok güçlüdür.

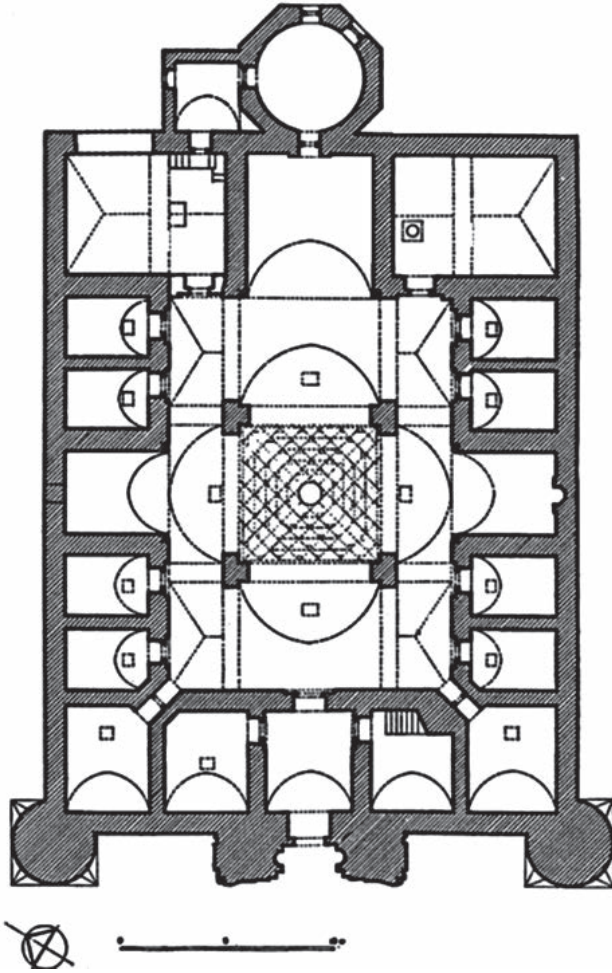
*Fotoğraf 2. Erzurum Çifte Medrese, güney cephe, Türbe
(Fotoğraf Elif Şener, 2020)*

²⁵ Suut Kemal Yetkin, "Çifte Minareli Medrese", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2-3 (1952), s.46-49; Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, s.336-360; J. Michael Rogers, "The Çifte Minare Medrese at Erzurum and the Gök Medrese at Sivas: A Contribution to the History of Style in the Seljuk Architecture of 13th Century Turkey", *Anatolian Studies*, 15 (1965), s. 63-85; Kuran, *Anadolu Medreseleri 1*, s.116-129; Karamağaralı, "Erzurum'daki Hatuniye Medresesi'nin Tarihi", s.209-242; Sözen, *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri I, Açık Medreseler*, s.64-74; Ünal, *Çifte Minareli Medrese*; Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Kümbetleri -2- Beylikler ve Osmanlı Dönemi*, Ankara. Sevinç Matbaası, 1991, s.173-178; Hakkı Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1996, s.196-200.

Yakutiye Medresesi inşa kitabesi ve vakfiyesine göre 1310-1311 yılında Cemalettin Yakut el-Gazanî tarafından İlhanlı Sultanı Olcâytû (1304-1316) zamanında inşa edilmiştir. Taç kapı kitabesinde medreseden değil medfen ifadesi ile türbeden söz edilmektedir. Kitabede “*Bu medfenin yapılmasını 710 H./1310 M. yılında Sultan Olcâytû'nun hükümdarlık günlerinde Sultan Gazan ve Bolugan Hatun'un yardımları ile... Cemaleddin Hoca Yakut emretti*” yazılıdır.²⁶ Ayrıca medresenin mescit işlevli güney eyvanının doğu ve batı duvarlarının üst kısmına iki satır halinde yazılmış vakfiyenin önemli bir kısmını içeren vakıf kitabesi (taş vakfiye) bulunmaktadır. Vakıf kitabesinde bani Cemaleddin Hoca Yakut'un adı, Yüce Sultan Olcaytu'nun saltanatı zamanında, mübarek Sultan Gazan'ın ve Horasanlı Bulgay Hatun'un lütfuyla bu binanın inşasını emretti yazılıdır. Ayrıca medreseye vakfedilen Erzurum ve Bayburt çevresinde köyler, han, dükkân, hamam, değirmen, sabunhane, sebze bahçesi gibi yerlerin gelirlerinin vakfiye koşullarında belirlendiği şekilde kullanılmasına yönelik bilgiler mevcuttur.²⁷

²⁶ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, s.302-307; İlhan Akçay, “Yakutiye Medresesi”, *Vakıflar Dergisi*, 6 (1966), s. 146-152; Rahmi Hüseyin Ünal, *Les Monuments İslamiques Anciens de la Ville d'Erzurum et de sa Region*, Paris, 1968; Kuran, *Anadolu Medreseleri 1*, s.124-127; Kuran, *Anadolu Medreseleri 1*, s.124-127; Sözen, *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri II, Kapalı Medreseler*, s.1-7; Nusret Çam, “Erzurum'daki Yakutiye Medresesi İle İlgili Bazı Mülâhazalar”, *Vakıflar Dergisi*, 20 (1988), s.289-310; Tuncer, *Anadolu Kümbetleri -2- Beylikler ve Osmanlı Dönemi*, s.183-187; Rahmi Hüseyin Ünal, *Erzurum Yakutiye Medresesi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, s.1-11; Özen, “İlhanlılar Devrinde Erzurum”, s.275-276.

²⁷ Akçay, “Yakutiye Medresesi”, s.151; Ünal, *Erzurum Yakutiye Medresesi*, s.56-59; Blessing, *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası*, s.196-201.

Levha 3. Erzurum Yakutiye Medresesi, plan²⁸

Medrese doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı, kapalı avlulu, avlusu dört serbest desteğe oturan mukarnas dolgulu çapraz tonoz örtülü, üç eyvanlı ve tek katlı bir medresedir.²⁹ Avlunun çevresinde dizilen yan/kuzey-güney eyvanlar ile giriş mekânı/eyvanına bitişik ikişer öğrenci odası simetrik düzenlenmiştir (Levha 3). Doğu kanada hâkim olan ana eyvanın bitişikindeki dikdörtgen mekânlar bölüntülüdür. Yapının batı/ön cephesinin ekseninde taç kapı, cephenin köşelerinde minare (bugün güneybatı köşedeki mevcut), doğu/arka cephesinin orta bölümüne, içten

²⁸ Kuran, *Anadolu Medreseleri 1*.

²⁹ Kuran, *Anadolu Medreseleri 1*, s.124; Sözen, *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri II, Kapalı Medreseler*, s.1-7; Ünal, *Erzurum Yakutiye Medresesi*, s.1-11.

ana eyvana dıştan bitişik kare kaideli, dıştan onikigen, içten daire planlı ve konik külahlı çift katlı türbe yer alır (Fotoğraf 3). Örnekte türbenin batı cephesinin tümü, kuzeybatı ve güneybatı cephelerinin yarısı medresenin doğu cephesinin orta bölümüne, içten ana eyvana bitişik tasarlanmıştır. Türbenin alt ve üst katına giriş ana eyvanın kuzeyindeki mekân ve bitişikteki birim aracılığıyla sağlanmaktadır. Erzurum'daki medreselerde görülen yapılara dıştan bitişik türbe kurgusu bu dönem için yeni ve özgün uygulamalardan biridir.

*Fotoğraf 3. Erzurum Yakutiye Medresesi, batı/ön cephe
(Fotoğraf Elif Şener, 2020)*

Yapıda özellikle taç kapı kitabesinde medrese değil, medfen (gömü/mezar yeri) olarak türbeden söz edilmesi Yakutiye Medresesi'nde türbe vurgusunun güçlü olduğuna işaret etmektedir. Erzurum ve Bayburt bölgesinin valisi olan Cemalettin Yakut ile kesin olmasa da Padişah Hatun gibi İlhanlı banilerinin kendi türbelerini yaptırdıkları medreselerin dışına bitişik inşa ettirmeleri kuşkusuz ki medrese-türbe ilişkisi bağlamında türbelerinin görünür olmasını sağlayarak, ön cephenin yanı sıra arka cephenin de vurgusunu artırmıştır (Fotoğraf 4).

*Fotoğraf 4. Erzurum Yakutiye Medresesi, doğu cephe, Türbe
(Fotoğraf Elif Şener, 2020)*

Erzurum'da Çifte Minareli/Hatuniye ve Yakutiye medreselerinin plan, mimari ve süsleme özellikleri incelendiğinde, bu yapıların kentteki ve çevresindeki daha önceki dönemlerde (Ermeni ve Saltuklu yapıları vb.) inşa edilen yerel yapılara gönderme yaptıkları görülür.³⁰ Örneğin Erzurum Ulu Camii harim kısmında mihrap önü kubbesinin kuzeyindeki ikinci birimi örten mukarnas dolgulu çapraz tonoz ile Yakutiye Medresesi'nin avlunun orta bölümünü örten mukarnas dolgulu çapraz tonoz aynı özellikler yansıtır.³¹ Yapıların ön yüzlerinde Çifte Minareli taç kapı ve minare gövdelerinde çininin yoğun kullanımı, Anadolu dışında Tebriz'deki İlhanlı yapıları ile örtüşmektedir.³² Medreselerin cephelerini taçlandıran minarelerde firuze sırlı ve sırsız tuğla dizileri örgü ve süsleme elamanları olarak kullanılmıştır.³³

³⁰ Ünal, *Erzurum Yakutiye Medresesi*, s.42-43; Blessing, *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası*, s.206-207.

³¹ Ünal, *Erzurum Yakutiye Medresesi*, s.22, 42-43;

³² Blessing, *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası*, s.202-207.

³³ Yetkin, Şerare. *Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1986, 144; Oluş Arık, "Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Dini ve Kamusal Yapılarında Çini", *Anadolu Toprağının Hazinesi Çini Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri*, haz., Rüçhan

Her iki medresenin taç kapısında da Asya kültür çevresiyle bağlantılı olduğunu düşündüğümüz figürlü süslemeler yer alır (Fotoğraf 5a-5b). Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin kuzey cephesi eksenindeki çifte minareli taç kapının minare kaidesinde üç dışbükey silmenin üç yönden kuşattığı sivri kemerli bir nişin içinde gövdeleri düğümlenmiş iki ejder figürü ile aralarında ters dönmüş palmet motifi-dallarında meyveler ve kuş figürleri olan hayat ağacı-üzerinde çift başlı kartal motifi bulunan bir kompozisyon yer alır.³⁴

Fotoğraf 5a. Erzurum Çifte Minareli Medrese taç kapı, minare kaidesi, ayrıntı.

Arık ve Oluş Arık, İstanbul: Kale Grubu Kültür Yayınları, 2007, s.154-155; Oluş Arık, "Anadolu Selçuklu Toplum Hayatında Çini", Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı, haz., Gönül Öney ve Zehra Çobanlı, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007, s.60, 69; Nevin Ayduşlu, "Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin Çinileri ve Özellikleri", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17/2 (2013), s.59-76.

³⁴ Semra Ögel, *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1966, s.47-56; Ünal, *Çifte Minareli Medrese (Erzurum)*, s.46-49; Selçuk Mülayim, "İlhanlı Döneminde Anadolu Plastikinde Asya Çağrışımları, Sivas Gök Medrese Taç Kapısındaki Bir Gösterge Üzerine İrdeleme", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1 (2016), s.277; Blessing, *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası*, s.167, 178.

Fotoğraf 5b. Erzurum Yakutiye Medresesi, taç kapı, yan yüz, ayrıntı.

Erzurum Yakutiye Medresesi'nde batı cephenin ortasındaki taç kapının yan yüzlerinde alt seviyede dikdörtgen çerçeveli, dışbükey kademeli silmelerle biçimlenen sivri kemerli nişin yüzeyinde vazodan çıkan hayat ağacı/ağacın gövdesi gibi-hayat ağacına yönlendirilen iki aslan figürü -ağacın üzerinde çift başlı kartal- onun üzerinde yüzeyi bezemeli daire biçimli bir rozet bulunur.³⁵ Bu bağlamda araştırmacılardan Mülayim, İlhanlı Dönemi Anadolu Plastikinde Asya Çağrışımları konulu makalesinde bu dönemde anıtsal mimaride Asyalı çağrışımları olan figüratif anlatımlar görüldüğünü vurgulayarak;

"...İlhanlı dönemiyle özdeşleşmiş Selçuklu yapılarının cephelerinde göze çarpacak ölçülerde vurgulanmış bazı simge grupları birer heraldik arma kimliğine büründülüp tasarlanmıştı... Söz konusu kompozisyonların hepsi de İlhanlı yönetiminde 40 yıl içinde ortaya çıkıyorlar. Bu boyutlarda aranursa heraldik armaların öncesi yok, sonrası da yok..." anlatısı ile örneklerde karşımıza çıkan süsleme kompozisyonlarının heraldik arma niteliği taşıdığına işaret etmektedir.³⁶

³⁵ Ünal, *Erzurum Yakutiye Medresesi*, s.40-41; Mülayim, "İlhanlı Döneminde Anadolu Plastikinde Asya Çağrışımları", s.277; Blessing, *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası*, s.189-191.

³⁶ Mülayim, "İlhanlı Döneminde Anadolu Plastikinde Asya Çağrışımları", s.275-295.

Özellikle figürler ve hayat ağacı motifinin birlikte kullanıldığı medreselerin süsleme panolarında dikkörtgen çerçeve, sivri kemerli niş, hayat ağacını merkez alan hiyerarşik figürlerin dizilimi ile ortak bir beğeni ve kültürel hafızanın yansıttığı ikonografik çağrışımlar sunulmaktadır.

Erzurum'un tarihi dokusuyla bütünlük oluşturan medreselerin mimari öğeleri ve bezemelerindeki (silindirik kubbe kasnağı, konik külah, silindirik gövdeli minare, taç kapılarda Asya kültür çevresiyle bağlantılı figürlü bezemeler) ortak dilin bilinçli bir seçim olduğu anlaşılmaktadır. Medreseler yerinde izlendiğinde, birbirine yakın ve birbirini görececek şekilde yönlendirilen konularının söz konusu tercihte etkili olduğu düşünülebilir.

DEĞERLENDİRME

İlhanlı döneminde Anadolu'da inşa edilen medreseler öncelikli yapı grubunu teşkil etmektedir. Selçuklu başkenti Konya, Danişmentli başkenti ve aynı zamanda Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus döneminden (1211-1220) başlayarak başkent niteliği kazanan Sivas ile komşu kültür çevresi olan Saltuklu başkenti Erzurum'da anıtsal ölçekli medreseler inşa edilmiştir.³⁷ İlhanlıların Anadolu'ya hâkim olması ile sonuçlanan Köseadağ Savaşı yenilgisi dikkate alındığında, savaşın yapıldığı Sivas/Zara-Suşehri ilçeleri arasındaki Köseadağ Savaş alanı Sivas ile doğrudan, Erzurum ile coğrafi yakınlıktan dolayı bağlantılı bulunmaktadır.

Anadolu Selçuklu döneminin bir dönüm noktası oluşturan 1243 yılı öncesi ve sonrası olarak tanımlanan bu yıllar, Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246) döneminden başlayarak Selçuklu sultanlarının gücünü yitirdiği, yönetimle bağlantılı devlet adamlarının gücü ele geçirdiği yeni bir sonuca evrilmiştir.³⁸ Araştırmacılardan Erdal Eser, Selçuklu Miladı: 1243 konulu makalesinde bu zaman dilimindeki değişim ve dönüşümü açık olarak anlatmaktadır.³⁹

³⁷ Tuncer, *Anadolu Selçuklu Mimarisini ve Moğollar*, s.9-36.

³⁸ İbn Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçuk Name) II*, haz., Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s.12, 64-73; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasi Tarih*, s. 451-457; Erdal Eser, "Selçuklu Miladı: 1243", *Vakıf ve Kültür*, 1/3 (1998), s.60-64; Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitatinde İdare Mekanizmasının Rolü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011, s.79-171.

³⁹ Eser, "Selçuklu Miladı: 1243", s.62.

“Moğol tehlikesinin gittikçe yakınlaştığı günlerde, tarihsel kaynakların sultanla ilgili söylemlerinin sertleşmiş olduğu görülmektedir. Sultan, devlet yönetimi dışında her şeyle ilgileniyordur. Yönetimin zafiyetleri, Erzurum’un tahrip edilmesinden bir yıl sonra iyice gün ışığına çıktığından 1243 yılı Selçuklu tarihi için en önemli dönüm noktasını simgeler... Babailer isyanını, şans eseri de olsa atlatmış olan Sultan, Moğol baskısını göğüsleyememiştir. Babası I. Alaeddin Keykubad’ın, yüzyılın ikinci on yılında fark ettiği tehlikeleri umursamazcasına hareket etmesi, Selçuklu ülkesinde dönüşü olmayan bazı değişimlerin başlangıcı olmuştur. Yönetimde Sultanın ikinci plana düşmesi, vezirlerin kontrol mekanizmasında önemli olmaya başlamaları daha klasik Selçuklu sanat anlayışının yavaş yavaş değişmeye başlaması, yeni gelenlerin ve onların önünden kaçanların neden olduğu kültürel değişim yüzünden, 1243 yılı, Anadolu Selçuklu Devleti için adeta Milat anlamını taşımaktadır”.

Sunulan anlatıda Erzurum’un 1242 yılındaki İlhanlılar tarafından fethine gönderme yapılarak, Anadolu’da yaklaşık bir yıl sonraki yaşanan değişim vurgulanmaktadır. Bu karmaşık ve belirsiz ortamdaki büyük değişim Sultanın yönetsel açıdan ikinci plana düşmesi, Vezirlerin kontrol mekanizmasında birincil rol üstlenmeleri ve dolayısıyla süreç içinde inşa edilen büyük ölçekli yapıların/medreselerin baniliğini Sultan yerine, vezirlerin almış olması ile sonuçlanmıştır. Yukarıda milat olarak tanımlanan 1243 tarihi ve sonrasında Anadolu’da Konya, Sivas ve Erzurum gibi merkezlerde üçlü medrese gruplarının inşa edilmesiyle, bu kentler bir eğitim merkezine dönüşmüştür. Kentlere göre bu medreselerin üçlü dizilimi aşağıda sunulmuştur⁴⁰.

Konya

- i. Sırçalı Medrese (1242-1243, Bani Lala Bedreddin Muslih)
- ii. Karatay Medresesi (1251-1252, Bani Selçuklu Veziri Celaleddin Karatay)

⁴⁰ Medreseler için Bkz. Semra Ögel, “Bir Selçuk Portalleri Grubu ve Karaman’daki Hatuniye Medresesi Portalı”, Yıllık Araştırmalar Dergisi, 2 (1957), s.115-119; Kuran, Aptullah. *Anadolu Medreseleri 1*, s.51-55, 74-75, 90-96, 115-128; Sözen, *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri I*, Açık Medreseler, s.474; Sözen, *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri II*, Kapalı Medreseler, s.1-7, 54-57, 63-74; Tuncer, *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*, s.9-36; Yaşar Erdemir, *İnce Minareli Medrese Taş ve Ahşap Eserler Müzesi*, Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2007; Blessing, *Moğol Fethinden Sonra Anadolu’nun Yeniden İnşası*, s.47-207; Erdemir, *Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi*; Erdemir, *Sırçalı Medrese Mezar Anıtları Müzesi*; Mülâyim, “İlhanlı Döneminde Anadolu Plastikinde Asya Çağrışımları”, s.275-297.

- iii. İnce Minareli Medrese (yaklaşık 1264, Bani Selçuklu Veziri Sahip Ata Fahreddin Ali)

Sivas

- i. Gök Medrese (1271, Selçuklu Veziri Sahip Ata Fahreddin Ali)
- ii. Çifte Minareli Medrese (1271, Bani İlhanlı Veziri Şemseddin Cüveyni)
- iii. Buruciye Medresesi (1271, Bani Muzaffereddin Burucirdi),

Erzurum

- i. Çifte Minareli/Hatuniye (1285- 1290, Bani Padişah Hatun ?)
- ii. Yakutiye Medresesi (1310- 1311, Bani Cemaleddin Yakut),
- iii. Ahmediye Medresesi (1314, Bani Ahmed bin Ali bin Yusuf)

Yukarıda yeri, adı, tarihi ve banisi sunulan anıtsal ölçekli üçlü medrese gruplarının inşa edilmesi bu kentlerde ulemanın/bilginlerin, mutasavvıfların ve öğrencilerin sayılarının artmasına yol açarak, oluşan yeni ortamda kentin nüfusunun büyümesi ve gelişmesine, İslam hukuku öğrenmek isteyenler için şehirlerin cazibe merkezine dönüşmesine neden olmaktadır.⁴¹ Yeni inşa edilen medreselerde dönemin seçkin ulemaları/bilginleri ve mutasavvıfları bir araya gelerek farklı konular üzerinde tartışma olanağı buldukları bazı medrese vakfiyelerinde anlatılmaktadır. Bu çalışmada incelenen Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin kitabesi ve vakfiyesi olmadığı için yapıyla ilgili bilgiler sınırlıdır. Erzurum Yakutiye Medresesi'nin kitabe ve vakfiyesinden tarih, dönem, bani ve medreseye bağışlanan vakıf kaynakları hakkında bilgi edinilmekle birlikte, medrese işlevi ve işleyişine yönelik bir bilginin olmaması şaşırtıcıdır. Bu çerçevede İlhanlıların Anadolu'ya hâkim olduğu, en yıkıcı bir süreçte inşa edilen Sivas'taki Gök/Sahip Ata Medresesi'nin vakfiyesi siyasi, sosyal ve kültürel ortama ışık tutan değerli bilgiler içermektedir (Bayram-Karabacak, 1981, s. 53).⁴² Vakfiyede bu yıllar ve medresenin inşa edilme nedeni:

"Bu suretle zamanı, zaman değil, adeta bir tufan buldu, öyle ki kılınç kemiyet ve keyfiyet hududundan çıkmış, ulemânın yokluğu ile âlem yok olmağa, Allah'dan korkan kişilerin İnkırazı ile güzel huylar müinkariz olmağa. Evliyanın yokluğu ile muhkem bir bağ olan İlim müesseseleri harap olmağa

⁴¹ Abdülkadir Yuvalı, "Moğol Harekâtının Anadolu'nun Demografik ve Dinî Yapısı Üzerindeki Etkileri", *Erdem*, 9/27 (1997), s.1291-1293.

⁴² Sadi Bayram ve Ahmet Hamdi Karabacak, "Sahib Ata Fahrü'd Din Ali'nin Konya, İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi*, 13 (1981), s.53.

yüz tutmuş ve İlimin pazarı dağılmış şimşekleri yağmursuzlaşmış, yarıkları, gedikleri büyümüş, açılmış. Çünkü parlak ve şa'saali milletin, memleketlerini mütecaviz kâfir eller istilâ etmiş, nihayet medreseler, mabedler harâb, âlimler, âbidler helfik ve turab olmuş. Hal böyle olunca İlimin düşüdükten sonra bayraklarını kaldırmayı, şer'in yıkıldıktan sonra esaslarını yükseltmeyi, eserlerini belirsiz olduktan sonra, meydana çıkarmayı arzu ve ihtiyar etti. Vakfiyede yazılı kavî-i ilâhînin mânâsı veçhile, hayır ve hidayet isteyen hidayete nail ve İnyet dileyenin de arzusuna kavuşacağına, Cenab-ı Hakk'tan hayır ve hidâyet ve İnâyet dileyerek Sivas beldesi İçinde Kale kapusu karşısında İlim adamlarının oturmalarına mahsus yazlık, kışlık odaları, bir abdestliği, biri sağ diğeri sol tarafta iki minâreyi, girişinde bir mescidi müstemil, Medrese-i Sahibiyye-i Fahriyye namıyla meşhur binası muhkem ve avlusu geniş bir medrese bina etti. Suyunu akıttı ve bu medresenin haricinde bir de Dâr-ı Ziyâfet (Konuklar yurdu) yaptırdı. Bundan sonra adı geçen Sâhib, mezkur medreseyi müslüman fırkalarından fakihler, hukukçular, âlimler, öğrenciler, müslüman yoksullar ve alevilere vakf edüp, fıkıh ve bunu tamalayıcı şer'i ilimler ve dinî hükümlerin tahsili İçin onlara mesken kıldı." ifadesiyle verilmiştir.⁴³

İlhanlı banileri tarafından Anadolu'da inşa edilen Sivas'ta Çifte Minareli/Şemseddin Cüveyni Medresesi/tek örnek, Erzurum'daki Çifte Minareli/Hatuniye, Yakutiye ve Ahmediye medreseleri ise kentteki üç medrese örneğiyle en yoğun imar faaliyetine işaret etmektedir. Selçukluların başkenti Konya ve çevresinde Celaledin Karatay ile Sahip Ata Fahreddin Ali gibi yetenekli vezirlerin akılcı politikalar yürüttüğü bir ortamda, İlhanlıların Selçuklu coğrafyasının uzağında Anadolu- Tebriz yolu hattında bulunan Erzurum şehrini sahiplenerek, imar faaliyetlerini üst noktaya taşımaları kaçınılmaz olmuştur.

İlhanlı döneminde 1290-1314 yılları arasındaki yaklaşık 30 yıllık bir süreçte Erzurum'da üç medresenin yapılması, kente çok sayıda ulemanın/bilginlerin, mutasavvıfların ve öğrencilerin geldiğini, eğitim-öğretim faaliyetleri içinde sosyal bir ortamın oluştuğunu göstermektedir. Bu dönemde Erzurum yükseköğrenim düzeyinde "Üniversiteler Kenti" kimliğine bürünmüştür.

⁴³ Bayram ve Karabacak, "Sahib Ata Fahrü'd Din Ali'nin Konya, İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri", s.53.

İlhanlıların etkin oldukları Anadolu şehirlerinde medrese öncelikli yapı inşa ettirmeleri bir tesadüf değildir. Bunun bilinçli bir seçim olduğunu göstermektedir. Anadolu'da kent içindeki anıtsal yapılar olan medreseleri çoğunlukla devlet adamları, vezirler, kent dışındaki (şehirlerarası yollar üzerinde bulunan) anıtsal yapılar olan kervansarayları genellikle sultanlar inşa ettirmiştir.

1243 yılı sonrasında özellikle 1271-1318 yılları arasında İlhanlı döneminde inşa edilen medreseler, Anadolu'da yeni oluşan toplum yapısının ihtiyacına cevap vermek üzere programlanmıştır. Özellikle İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın (1295-1304) Müslüman olmasıyla İlhanlı devlet yönetimi bütün kurumlarıyla yeni bir İslami kimlik kazanmıştır. Gazan Han'ın yanı sıra çok sayıda Moğol askerinin de Müslüman olduğu kaynaklarda anlatılmaktadır. Bu durum İlhanlı hükümdarları Olcâytû Han (1304-1316) ve Ebû Said Bahadır Han (1317-1335) dönemlerinde de ilerleyerek devam etmiştir.⁴⁴ Aynı çerçevede Moğol akınlarının en yoğun olduğu Erzurum ve çevresine gelen, yerleşen ve Müslüman olan yeni halkın bu medreselerde eğitim-öğretim görmeyi tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Çalışmadaki örneklerden Yakutiye Medresesi kitabe ve vakfiyesinde İlhanlı hükümdarı Olcâytû Han zamanına gönderme yapan bilgi mevcuttur.

SONUÇ

Anadolu topraklarında Moğol istilası sonucu yaşanan karmaşık ve yıkıcı bir süreçte, Konya, Sivas, Erzurum'un yanı sıra Kırşehir, Tokat, Amasya gibi kentlerde anıtsal ölçekli medreselerin inşa edilmesi, hadis, fıkıh/İslam hukuku ve kuran eğitimi verilmesinin önemini ortaya çıkarmaktadır. Banilerin cami ve mescit gibi dini yapılardan çok, Sivas, Erzurum gibi kentlerde oluşan kozmopolit ortamda hem dini hem de sosyal işlevler üstlenen medrese yapımını incelemesi akılcı bir durum olmuştur. Özellikle

⁴⁴ Osman Gazi Özgüdenli, Moğollar Orta çağ Türk Tarihinde Önemli Rol Oynayan ve Özellikle İslam Dünyasındaki Tahribatıyla Tanınan Bir Kavim, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 30. cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, s.226; Abdülkadir Yuvalı, "Gâzân Han", *TDV İslam Ansiklopedisi* 13. cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s.429; Mustafa Akkuş, "İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti", Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011, s.69-85.

Erzurum'da Anadolu'daki en büyük boyutlu biri açık avlulu, diğeri kapalı avlulu iki medresenin inşası bu süreçte yerleşimin önemini göstermektedir.

Kuşkusuz ki bu dönemde Konya, Sivas ve Erzurum şehirlerinde inşa edilen üçlü medrese grupları özel bir anlam ifade etmektedir. Yönetimsel açıdan Anadolu Selçuklu Sultanları eski gücünü yitirse de güçsüz Selçuklu sultanları olsa da Konya medreselerinin Selçuklu devlet adamları (atabey, lala, vezir) tarafından yaptırılması, Selçuklu gücünün devam ettiğini İlhanlı yönetimindeki banilerin başkent Konya'da varlık gösteremediklerini açıkça ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle Konya'nın Selçukluların yönetim merkezi olarak yönetsel başkent niteliğini koruduğu anlaşılmaktadır.

Orta çağ Türk döneminde Erzurum'un sembolü olan ve İlhanlı devrinde inşa edilen Çifte Minareli/Hatuniye ve Yakutiye medreseleri Osmanlı'dan, Cumhuriyet dönemine uzanan bir süreklilik yansıtmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün 1 Kasım 1937 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclis'inde yasama yılını açış konuşmasında Doğu Anadolu'da büyük bir üniversite kurmanın gereğini ifade ederek, bu husustaki çalışmaları başlatma talimatı vermiştir. Bu bölgenin gereksinimi doğrultusunda 7 Haziran 1957 tarihinde Erzurum'da Atatürk Üniversitesi kurulmuştur. Bugün Erzurum Atatürk Üniversitesi Türkiye'nin en eski ve köklü üniversitelerinden biridir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Akçay, İlhan. "Yakutiye Medresesi". *Vakıflar Dergisi*. 6 (1966): 146-152.
- Akcıl, Nesrin Çiçek. "Saltuklular". *TDV İslam Ansiklopedisi* 36. cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009: 56-57.
- Akkuş, Mustafa. "İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti". Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011.
- Arık, Oluş "Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Dini ve Kamusal Yapılarında Çini". *Anadolu Toprağının Hazinesi Çini Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri*. haz., Rüçhan Arık ve Oluş Arık. İstanbul: Kale Grubu Kültür Yayınları, 2007: 37-189.
- Arık, Oluş. "Anadolu Selçuklu Toplum Hayatında Çini". *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*. haz., Gönül Öney ve Zehra Çobanlı. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007: 29-69.
- Arık, Rüçhan. "Erzurum'da İki Cami". *Vakıflar Dergisi*. 8 (1969): 149-159.
- Aslanapa, Oktay. *Türk Sanatı I-II*. İstanbul: Kervan Yayınları, 1984.
- Ayduslu, Nevin. "Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin Çinileri ve Özellikleri". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 17/2 (2013): 59-76.
- Bakırer, Ömür. *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı I*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, 1981.
- Bakırer, Ömür. *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı II*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, 1981.
- Bayram, Sadi ve Ahmet Hamdi Karabacak. "Sahib Ata Fahrü'd Din Ali'nin Konya, İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri". *Vakıflar Dergisi*. 13 (1981): 31-69.
- Blessing, Patricia. *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşası Rum Diyarında İslami Mimari 1240-1330*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Boran, Ali. *Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescitleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.
- Çam, Nusret. "Erzurum'daki Yakutiye Medresesi İle İlgili Bazı Mülahazalar". *Vakıflar Dergisi*. 20 (1988): 289-310.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa. "Kale Mescidi". *TDV İslam Ansiklopedisi* 24. cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001: 243.
- Erdemir, Yaşar. *İnce Minareli Medrese Taş ve Ahşap Eserler Müzesi*. Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2007.
- Erdemir, Yaşar. *Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi*. Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2015.
- Erdemir, Yaşar. *Sırçalı Medrese Mezar Anıtları Müzesi*. Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2015.
- Eser, Erdal. "Selçuklu Miladı: 1243". *Vakıf ve Kültür*. 1/3 (1998): 60-64.

- Gündoğdu, Hamza. "Tarihi Geçmişle Erzurum Kalesi". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. 3 (2018): 177-211.
- Gürbüz, Osman. "Saltuklular". Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2002.
- Gürbüz, Osman. "Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin Yapım Tarihi ve Bânisi Hakkında Yeni Bir Yaklaşım". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 25 (2004): 145-160.
- İbn Bibi. *El Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçuk Name) I. haz.*, Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- İbn Bibi. *El Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçuk Name) II. haz.*, Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Karamağaralı, Haluk. "Erzurum'daki Hatuniye Medresesi'nin Tarihi ve Banisi Hakkında Mülâhazalar". *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*. 3 (1971): 209-242.
- Karamağaralı, Haluk. "Erzurum Ulu Câmii". *Yıllık Araştırmalar Dergisi*. 3 (1981): 137-178.
- Kaya, Selim. *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- Kayhan, Hüseyin. "Anadolu'nun Fethinde Görev Alan Selçuklu Komutanlarından Saltuk Bey Hakkında". *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*. 3/2 (2018): 189-201.
- Kaymaz, Nejat. *Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- Konyalı, İbrahim Hakkı. *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*. İstanbul: Ercan Matbaası, 1960.
- Kuran, Aptullah. *Anadolu Medreseleri 1*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1969.
- Küçük, Cevdet. "Erzurum". *TDV İslam Ansiklopedisi 11. cilt*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995: 329-334.
- Mülayim, Selçuk. "İlhanlı Döneminde Anadolu Plastiğinde Asya Çağrışımları, Sivas Gök Medrese Taç Kapısındaki Bir Gösterge Üzerine İrdeleme". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. 1 (2016): 275-297.
- Ögel, Semra. "Bir Selçuk Portalleri Grubu ve Karaman'daki Hatuniye Medresesi Portali". *Yıllık Araştırmalar Dergisi*. 2 (1957): 115-119.
- Ögel, Semra. *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1966.
- Önkal, Hakkı. *Anadolu Selçuklu Türbeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1996.
- Özaydın, Abdülkerim. "Saltuklular". *TDV İslam Ansiklopedisi 36. cilt*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009: 54-56.

- Özen. Firdevs. "İlhanlılar Devrinde Erzurum", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 56/2 (2016), s.256- 286.
- Özgüdenli, Osman Gazi. Moğollar Orta çağ Türk Tarihinde Önemli Rol Oynayan ve Özellikle İslam Dünyasındaki Tahribatıyla Tanınan Bir kavim, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 30. cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005: 225-229.
- Rogers, J. Michael. "The Çifte Minare Medrese at Erzurum and the Gök Medrese at Sivas: A Contribution to the History of Style in the Seljuk Architecture of 13th Century Turkey". *Anatolian Studies*. 15 (1965): 63-85.
- Sözen, Metin. *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri I, Açık Medreseler*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1970.
- Sözen, Metin. *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri II, Kapalı Medreseler*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1972.
- Şaman Doğan, Nermin. "Bezemeye bakış: Anadolu'da İlhanlı İzleri". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 20/1 (2003): 150-166.
- Tanyeli, Uğur. *Anadolu-Türk kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15. Yüzyıl)*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları, 1987.
- Tuncer, Orhan Cezmi. *Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar*. Ankara, 1986.
- Tuncer, Orhan Cezmi. *Anadolu Kümbetleri -2- Beylikler ve Osmanlı Dönemi*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1991.
- Tuncer, Orhan Cezmi. *Gök Medrese (Sahip Ata Fahreddin Ali Medresesi)*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasî Tarih Alp Arslan'dan Osman Gâzi'ye (1071-1318)*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2005.
- Ünal, Rahmi Hüseyin. *Les Monuments İslamiques Anciens de la Ville d'Erzurum et de sa Region*. Paris, 1968.
- Ünal, Rahmi Hüseyin. *Çifte Minareli Medrese (Erzurum)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Ünal, Rahmi Hüseyin. *Erzurum Yakutiye Medresesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Ünal, Rahmi Hüseyin. "Erzurum". *TDV İslam Ansiklopedisi* 11. cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995: 329-334.
- Yetkin, Suut Kemal. "Çifte Minareli Medrese". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2-3 (1952): 46-49.
- Yetkin, Serare. *Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1986.
- Yurttaş, Hüseyin. "Erzurum Ulu Camii'ne Ait Yeni Bir Kitabe ve Yapı Hakkında Bazı Düşünceler". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 8/17 (2001): 191-207.

Yuvalı, Abdülkadir. "Gâzân Han". *TDV İslam Ansiklopedisi* 13. cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996: 429-431.

Yuvalı, Abdülkadir. "Moğol Harekâtının Anadolu'nun Demografik ve Dinî Yapısı Üzerindeki Etkileri". *Erdem*. 9/27 (1997): 1287-1294.

Yuvalı, Abdülkadir. "Geyhatu Han". *TDV İslam Ansiklopedisi* 14. cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009: 44-45.